

MOKYKLŲ BIBLIOTEKŲ KOMPLEKTAVIMO KLAUSIMAI BURŽUAZIJOS VALDYMO LAIKOTARPIU LIETUVOJE

G. RAGUOTIENĖ

Vaikus aptarnaujančių bibliotekų, ir pirmiausia mokyklų bibliotekų, komplektavimą buržuazijos valdymo metais sąlygojo eilė veiksnių. Neabejotinai labai svarbią reikšmę turėjo to meto vaikų literatūros vystymosi, taip pat vaikų knygos leidybos kryptis ir padėtis. Komplektuojant bibliotekų fondus, vaikų knygų bei apskritai jų lektūros produkcija buvo atrenkama pagal tuos mokymo-auklėjimo principus ir kriterijus, kuriais vadovavosi buržuazinė valdžia ir įvairūs visuomenės sluoksniai.

N. Krupskaja yra nurodžiusi, jog buržuazija, komplektuodama bibliotekas, siekia „paveikti šių bibliotekų turinį, parinkti knygas taip, kad dauguma jų veiktų skaitytojus jos (buržuazijos.— G. R.) pageidaujama kryptimi, ne iš baimės, o pagal sąžinę darytų juos buržuazijos tarnais“¹. Tai rodo ir Lietuvos buržuazijos valdymo metų mokyklų bibliotekų komplektavimo praktika.

Siame straipsnyje aptariami kai kurie pradinių mokyklų buržuazijos valdymo metais Lietuvoje bibliotekų komplektavimo klausimai. Tuo atžvilgiu plačiau apibūdinama Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisijos (1924—1940) veikla, kuri ryškiai atspindėjo buržuazinės valdžios bei reakcinių buržuazijos sluoksnių politiką pradinių mokyklų bibliotekų komplektavimo srityje. Straipsnyje siekiama parodyti pažangiųjų to meto visuomenės jėgų kovą prieš reakcinę kryptį, komplektuojant bibliotekų fondus, už jų demokratizavimą.

Buržuazinės valdžios bei katalikų bažnyčios institucijos nuo pat pirmųjų buržuazijos įsigalėjimo Lietuvoje metų siekė paimti į savo rankas idėjinę kontrolę ir cenzūrą, komplektuojant mokyklų bibliotekas. Pirmiausia buvo stengiamasi neįsileisti į mokyklų bibliotekas pažangesnės minties ir turinio literatūros, kurią, kaip yra žinoma, pirmaisiais keleriais buržuazijos valdymo metais leisdavo „Šviesos“ bei „Kultūros“ bendrovės. Buržuazinės valdžios bei reakcinių valdančiosios klasės sluoksnių pastangos buvo nukreiptos prieš nagrinėjančias socialinius klausimus bei materialistinę pasaulėžiūrą ir mokslą populiarinančias knygas.

Vienas iš ryškių klerikalinės reakcijos ir pažangiųjų mokytojų sluoksnių susirėmimų įvyko dėl žymaus rusų švietėjo N. Rubakino knygų². Jo knygos ir straipsniai, populiarinantieji mokslą, Lietuvoje buvo žinomi nuo XX a. pradžios ir gausiai pradėti skelbti pirmaisiais buržuazijos valdymo metais. 1924 m. kovo 14 d. tuometinis švietimo ministras L. Bistras

¹ Крупская Н. Сочинения. Т. 2, М., 1932, с. 148.

² N. Rubakinas (1862—1946)— žymus rusų švietėjas, bibliografas ir rašytojas, kurio veiklą yra pažymėjęs ir V. Leninas.

pradinių mokyklų inspektoriams išleido įsakymą, kuriame, be kita ko, nurodė, kad N. Rubakino knyga „Iš tamsios praeities į šviesią ateitį“ turi būti išimta iš mokyklų bibliotekų, nes ji „netinka padorumo ir mokslo žvilgsniais“³. Tokiai ministerijos politikai pasipriešino pažangūs mokytojai. Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos žurnale „Mokykla ir gyvenimas“ buvo klausama: „Ką rado „nepadoraus“ Rubakino knygutėje? [...] Galvoja, kad pradžios mokykloms mokiniams apie šenove užteks sužinoti iš tikybos mokytojų apie Adomą ir Ievą. Geriau būtų,— rašoma toliau,— bene atvirai pasakyti faktinę priežastį, kad kalbamoji knygutė savo turiniu ir pakraipa neatitinka valdančiųjų sferų siekiamiems tikslams“⁴. Kaip matome, straipsnyje buvo teisingai apibūdinta to meto valdančiųjų klerikaliųjų sluoksnių politika.

Klerikaliniai pedagoginiai sluoksniai ne tik pritarė švietimo ministerijai, uždraudusiai laikyti N. Rubakino knygą mokyklos bibliotekose, bet ir nurodinėjo kitus leidinius, kurių, jų nuomone, neturėjo būti mokyklų bibliotekose. Už pažangų mokslinį turinį, materialistinį istorijos reiškinių aiškinimą, pavyzdžiui, užsipuolama V. Lunkevičiaus knygutė „Kaip gyventa mūsų senelių prosenelių“⁵. Pažangios knygutės buvo vejamos iš mokyklų bibliotekų ir persekiojamos. Tatai pasireiškė, pavyzdžiui, ir tuo, kad švietimo ministerijos įsakymais buvo „valomi“ bibliotekų fondai. Iš mokyklų bibliotekų reikalaujama išimti visas buržuazinei valdžiai nepalankias knygas, o jeigu dėl kurių nors kiltų abejojimų, tai jų sąrašus atsiųsti ministerijai. Yra išlikę dokumentų, pavyzdžiui, apie Skapiškio bei Vieکشnių progimnazijų bibliotekų fondų tikrinimą pagal švietimo ministerijos 1924 m. kovo 26 d. įsakymą⁶.

Švietimo ministerijos potvarkius kontroliuoti mokyklų bibliotekų fondų sudėtį ir turinį vykdavo jos atstovai vietose — apskrities švietimo inspektoriai. Jie turėjo teisę peržiūrėti mokyklų bibliotekų fondus. 1924 m. Utenos apskrities pradinių mokyklų konferencijoje inspektorius pažymėjo, kad jis tikrinsiąs mokyklų knygynėlius, ir už juose rastas komunistines knygeles mokytojai būsią patraukti griežton atsakomybėn⁷.

Siekdama sustiprinti mokyklų bibliotekų fondų kontrolę, švietimo ministerija krikščionių demokratų valdymo laikotarpiu (1924) sukūrė specialią įstaigą, kuriai buvo patikėti svarbiausieji mokyklų bibliotekų komplektavimo reikalai. 1924 m. balandžio 7 d. švietimo ministro įsakymu Nr. 30 buvo įkurta Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisija⁸, kurios sprendimus tvirtino pats ministras, o nuo 1934 m. taip pat ir ministerijos generalinis sekretorius. Buvo priimtos komisijos darbo taisyklės⁹. Taisyklėse nurodoma:

„§ 3. a) Tikrinamus vadovėlius ir kitas spausdintas mokslo priemones Komisija duoda recenzuoti kompetentingiems asmenims ir, išklausius referatus, sprendžia apie tų mokslo priemonių ar vadovėlių tinkamumą mokyklai. Savo sprendimus Komisija aiškiai formuluoja, pvz., tinka pradžios mokyklai vadovėliu, tinka aukštesniajai mokyklai, tinka pradžios arba aukštesniųjų mokyklų knygynams.

b) Komisijos sprendimai tvirtinami Švietimo Ministro. Pripažintos tinkamomis knygos ir kitos mokslo priemonės skelbiamos Švietimo ministerijos organe „Švietimo darbas“, ir atitinkami pažymėjimai gali būti daromi knygoje. Komisijos sprendimai galioja tik vienai laidai.

c) Knygų ir šiaip spausdintų priemonių autoriai ar leidėjai, užinteresuotieji, kad jų kūriniai ar leidi iai būtų leisti vartoti mokykloje, su atitinkamu pareiškimu pristato

³ „Švietimo darbas“, 1924, Nr. 3, p. 281.

⁴ M o k y t o j a s. „Nepadori knyga“.— „Mokykla ir gyvenimas“, 1924, Nr. 5/6, p. 223.

⁵ „Lietuvos mokykla“, 1924, Nr. 5/6, p. 247—249.

⁶ LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1289, l. 125—126, 155.

⁷ „Mokykla ir gyvenimas“, 1924, Nr. 5/6, p. 234.

⁸ Knygų ir mokslo priemonių komisija toliau vadinama komisija.

⁹ „Švietimo darbas“, 1924, Nr. 6, p. 597—598.

Komisijai peržiūrėti po 3 egzempliorius. Jei Komisijos sprendimas buvo padarytas iš rankraščio, tai, knygai iš spaudos išėjus, Komisijai pristatomas tas pats egzempliorius skaičius drauge su rankraščiu.

d) Komisija nurodo, kurios jau išėjusios iš spaudos knygos netinka mokyklai ir kurių knygų ar mokslo vadovėlių reikėtų atspausdinti.

§ 4. Komisijos pirmininkas, jos nariai ir sekretoriai gauna atlyginimą, einant „Komisijų sudarymo ir jų narių atlyginimo taisyklėmis“ („Vyriausybės žinios“, Nr. 134, eil. Nr. 991).

Recenzentams už pateiktas raštu recenzijas mokama iki 10 litų už kiekvieną jų recenzuoto veikalo spaudos lanką (lanką skaitant apie 30—32 tūkstančius spaudos ženklų arba 16 psl. in 8°) arba atskirai susitarus, jei mokslo priemone lankais neapskaitoma (žemėlapiai, paveiksiai ir t. t.).

§ 5. Komisijai išlaidos apmokamos iš Knygų leidimo Komisijai skirtų knygoms leisti kreditų“.

Vėliau, nuo 1929 m. pabaigos ar nuo 1930 m. pradžios, finansų ministeriui sutikus, už ne komisijos iaciatyva tikrinamas knygas buvo reikalaujama iš leidėjų ir autorių sumokėti išdui į švietimo ministerijos išlaidų grąžinimo sąmatą ministerių kabineto nustatytomis komisijos recenzentams atlyginti normomis. Nurodoma, kad komisija, tikrindama tokią gausybę knygų, turės sumokėti kas metai ligi 12 000 atlyginimų recenzentams (drauge su komisijos dalyvių atlyginimu už posėdžiaujamas valandas). Iš leidėjų ir autorių tuo būdu buvo tikimasi išrinkti atlyginimą recenzentams per vienerius metus ligi 6000 litų^{9a}.

Nors komisijos sudėtis keitėsi¹⁰, tačiau pati komisija gyvavo per visą buržuazijos valdymo laikotarpį ir buvo įrankis įvairių buržuazinių partijų vyriausybių rankose lemti jų politikai vaikų literatūros, knygų leidybos ir mokyklų bibliotekų fondų komplektavimo srityje. Jeigu iki komisijos įsteigimo mokyklų bibliotekos galėjo pirktis knygas savo nuožūra¹¹, tai jau po to pati švietimo ministerija centralizuotu būdu pradinėms mokykloms siuntė minėtos komisijos aprobuotas knygas ir iš esmės perėmė visą tų bibliotekų fondų kontrolę. Pažangaus turinio knygos mokyklų bibliotekose po to galėjo atsiderėti tik rinkliavų, dovanų ir panašiais keliais, kai tuo tarpu anksčiau jos galėjo būti ir perkamos.

Knygų tikrinimo komisijos vaidmuo po fašistinio perversmo 1926 m. dar labiau padidėjo. Pritardama komisijos indeksams (ji daugiausia indeksuodavo pažangios knygų leidimo bendrovės „Kultūros“ leidinius), fašistinė vyriausybė švietimo ministro L. Bistro 1927 m. sausio 31 d. aplinkraščiu uždraudė visose mokyklose laikyti „Kultūros“ bendrovės leidinius, taip pat žurnalus „Kultūra“ bei „Mokykla ir gyvenimas“¹². Šį uždraudimą kritikavo ne tik krašto pažangioji visuomenė, bet jis susilaukė ir tam tikro atgarsio užsienyje¹³. Tačiau cenzūrinė fašistinės valdžios politika vis stiprėjo. Jei iki perversmo komisijos nurodymai buvo daugiau patariamojo pobūdžio, tai po jo buvo kategoriškai nustatyta, jog „nuo ateinančių mokslo metų pradžios (1927/1928) mokyklose, ir lietuviškose, ir su dėstomosiomis mažumų kalbomis, būtų vartojami tik komisijos peržiūrėti, pripažinti tinkamais leisti vadovėliai. Toliau tas reikalas

^{9a} LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1255, l. 38.

¹⁰ Pirmuoju komisijos pirmininku buvo paskirtas ministerijos aukštesniojo mokslo tarėjas L. Volodka, nariais — pradžios mokslo tarėjas J. Vokietaitis ir „Aušros“ gimnazijos direktorius M. Bįržiška, sekretoriumi — S. Baltūsis. Nuo 1927 m. komisijos sekretoriumi paskiriamas L. Gira.

¹¹ Pvz., 1923 m. kovo 30 d. Šiaulių apskrities pradinių mokyklų bibliotekoms iš „Kultūros“ bendrovės buvo pirktą 16 pavadinimų knygų 1080 egzempliorių. Jų tarpe A. Didžiulytės-Kazanavičienės „Jaunučiai daigeliai“, Evaldo „Gamtos pasakos“ bei kita mokslo populiarimo literatūra.— LTSR CVA Šiaulių filialas, f. 7, ap. 1, b. 15, l. 15.

¹² „Lietuva“, 1927, vas. 2.

¹³ Uždraudus „Kultūros“ bendrovės leidinius, į indeksuotų kūrinių tarpą pakliuvo tos bendrovės išleisti R. Tagorės, V. Šekspyro ir kiti kūriniai. Anglų spauda „Deili Herald“, „Deili Telegraf“) pasipiktinusi rašė apie tokius buržuazinės Lietuvos valdžios veiksmus. Tuometinis Lietuvos pasiuntinys Anglijoje sekretorius K. Račkuskas 1927 m. gegužės 21 d. kreipėsi į Lietuvos švietimo ministrą su užklausu, kaip yra įvykę su V. Šekspyro kūrinių.— LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1265, l. 263.

turės būti sutvarkytas ir kitose mokyklose, ir visuose mokyklų knygnėliuose. Be komisijos aprobatu negalės būti įsigyjama ir naujų knygų į mokyklų knygnėlius“¹⁴.

1930—1934 m. darbo plane komisija aiškiai pabrėžė, kad „tikrindama vadovėlius ir šiaip knygas, skiriamas jaunimui, komisija žiūri jų tinkamumą pedagogikos ir metodikos atžvilgiais, t. p. ir tikybos bei doros. Be to, komisija yra nusistačiusi būtinai reikalauti, kad mūsų mokslus einąs jaunimas būtų mokomas ir auklėjamas tautiškai valstybiškoje dvasioje“¹⁵. Tokiais principais tvarkoma komisija buvo vaikų knygos pagrindinis cenzorius: į mokyklų bibliotekas galėjo patekti tikta tokios knygos, kurios turėjo komisijos aprobatą „rekomenduojama“, „tinka“ ir „leista“. O kadangi taip aprobuotas knygas pradinė mokyklų bibliotekoms pirkdavo ir siųsdavo pati švietimo ministerija, tai iš tokių knygų daugiausia ir buvo komplektuojami bibliotekų fondai.

Aukščiausio komisijos aprobatu laipsnio „rekomenduojama“ susilaukdavo labai nedidelė leidinių dalis, jų tarpe ir tikrai aukšto meninio lygio literatūros kūriniai. Pavyzdžiui, iš 1927 m. peržiūrėtų 87 leidinių ir rankraščių tikta vienas nusipelnė tokio įvertinimo (K. Kolodžio „Pinokio nuotyki“) ¹⁶. „Rekomenduojami“ buvo taip pat kai kurie Pr. Mašiotų ir kitų autorių veikalai. Bet, antra vertus, tokio aukšto įvertinimo susilaukdavo ir reakcines idėjas skelbiantys leidiniai (pvz., Lietuvių šaulių sąjungos leidinys „Vasario 16-oji“)¹⁷.

Turėdama didelius įgaliojimus, vadovaudamasi buržuazinio auklėjimo interesais, komisija tikrino visą mokyklų bibliotekoms skiriamą lektūrą. Antai nuo 1924 m. iki 1931 m. komisijos buvo patikrinta 666 knygos bei mokslo priemonės ir 172 rankraščiai, iš viso 838 dalykai¹⁸. Iš jų indeksuoti, t. y. pripažinti netinkamais mokykloms ir jų bibliotekoms, 182 leidiniai. Jų tarpe buvo nemaža ir tokių, kurie pedagoginiais sumetimais ar dėl kalbos trūkumų netiko mokyklų bibliotekoms. Tačiau iš esmės ne šie motyvai dažnai būdavo svarbiausi, lemiant knygos ar rankraščio likimą. Tai rodo komisijos veiklos pavyzdžiai.

Antai dėl Jovaro eilėraščių rinkinio „Tėvynės laukuose“, išleisto Jungtinėse Amerikos Valstijose (1909)¹⁹, komisijos motyvuose nurodoma, kad „dėl agitacinio turinio knygelė mokyklų kn-ams netinka“²⁰. Tokiu pat sprendimu — „dėl aiškaus agitacinio pobūdžio ir tendencingumo nei pr., nei vidur., nei aukštesniųjų m-klų knygnams netinka“ — buvo atmesta ir knyga „Iš istorijos kaimiečių kovos su ponais“ (išleista Jungtinėse Amerikos Valstijose, 1905 m.)²¹, N. Rubakino knyga „Karoliai ir žmonės“ (1919) buvo apibūdinta „kaip skiepijanti „luomų neapykantą“²², L. Andrejevo „Krikščionys“ — kaip „netinkama mokyklų bibliotekoms turinio atžvilgiu“²³.

Nors prie didelės dalies atmestų knygų komisija nenurodė motyvų, kuriais remdamasi jas uždraudė, tačiau indeksavimo priežastis galima numatyti, susipažinus su indeksuotomis knygomis. Tai, pavyzdžiui, Jovaro „Parinktosios eilės“ (1923), V. Lunkevičiaus „Žemės istorija“ (1924),

¹⁴ LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1255, l. 37.

¹⁵ Ten pat, l. 36—38.

¹⁶ Knygų ir mokslo priemonių tikri imo komisijos darbai 1924—1931 m. K., 1932—1933, p. 75.

¹⁷ Ten pat, p. 96.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Skliaustuose pažymimi knygos išleidimo metai.

²⁰ Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisijos darbai 1924—1931 m., p. 89.

²¹ Ten pat, p. 33.

²² Ten pat, p. 41.

²³ Ten pat, p. 44.

N. Rubakino „Apsakymėliai iš gyvulių gyvenimo“ (1922) ir „Iš tamsios praeities į šviesią ateitį“ (1923), Dž. Londono „Pasakos galas“ (1926), Voltero „Kandidas“ (1922) ir kt. Komisijos aprobatu nesusilaukė knygos, kurios kėlė socialinius gyvenimo klausimus, tyrinėjo gamtos pasaulį mokslo švietimoje, buvo nukreiptos prieš religiją.

Komisijos darbo tendencijos išryškėjo ne tik iš jos indeksuotų knygų, bet ir iš tų, kurias ji rekomendavo arba laikydavo tinkamomis ir lestinomis mokyklų bibliotekoms. Komisija dažniausiai palaikydavo buržuazinės ideologijos ir moralės persunktus literatūros kūrinius, netgi dažnai meniškai silpnus ir mažareikšmius (K. Lukaševič — „Gėlėse“, 1928, ir „Lėlės“, 1927, bei kt.). O pavyzdžiui, Vaižganto paruoštą knygelę apie fašistinės valdžios diktatorių A. Smetoną komisija ne tik pripažino tinkama, bet dargi buvo išleistas atskiras švietimo ministerijos specialus įsakymas (1932 m. vasario 10 d.), kuriuo rekomenduojama ją įsigyti visoms mokykloms. Netgi klerikalinė spauda kartais nusistebėdavo, kad komisijos aprobatą gaudavo meniniu atžvilgiu labai silpnos knygos²⁴.

Komisijos poziciją atskleidžia ir jai pateiktos recenzijos, pagal kurias buvo lemiamas knygos ar rankraščio likimas. Recenzentų pavardės buvo laikoma didžiausioje paslapyje, o jų paskelbimas — tolygus tarnybinės paslapties išdavimui. Recenzentai tuo būdu buvo apdrausti nūo bet kokio jų darbo viešesnio svarstymo ar kritikos. Kaip rodo archyviniai duomenys, komisijos recenzentais buvo kviečiami daugiausia kunigai M. Reinys, K. Paltarokas, B. Cėsnys ir kt. daug knygų recenzavo atskiri rašytojai ir pedagogai (L. Gira, Vaižgantas, S. Ciurlionienė, M. Biržiška, V. Krėvė, J. Jablonskis, J. Talmantas, J. Balčikonis ir kt.)²⁵. Jie, be abejo, veikė komisiją ir padėjo kai kurioms pažangios vaikų literatūros knygoms praeiti pro komisijos cenzūrą. Jų (visų pirma, J. Jablonskio) nuopelnu taip pat laikytinas komisijos atliktas teigiamas darbas, keliant vaikams skirtos literatūros, ypatingai vertimų, bei apskritai mokykloms skirtų mokslo priemonių kalbos kultūrą. Tačiau pagrindinis recenzavimo svoris teko reakcinės ideologijos atstovams. Komisija prašydavo recenzentų nurodyti knygos tinkamumą visais požiūriais, jų tarpe ir religijos²⁶.

Nemaža būdingų komisijos recenzavimo bei apskritai jos veiklos idėjinių bei pedagoginių tendencijų parodo vieno iš aktyviausių recenzentų — J. Tumo-Vaižganto — atsiliepiamai, rašyti Knygų tikrinimo komisijai 1924—1932 m. laikotarpiu²⁷. Vaižganto literatūrinė veikla, kaip yra žinoma, pasižymėjo giliais prieštaravimais. Jis — įžymus lietuvių rašytojas, sukūręs vertingų beletristikos kūrinių. Jis — neretai tolerantiškas literatūros kritikas. Tačiau eilėje grožinės kūrybos veikalų bei literatūros kritikos darbų Vaižgantas užėmė reakcines pozicijas ir gynė buržuazijos reakcingųjų sluoksnių politiką. Tokie Vaižganto idėjinių bei estetinių pažiūrų prieštaravimai atsiskleidžia ir komisijai rašytose jo recenzijose. Jose Vaižgantas, iš vienos pusės, labai teisingai vertino kai kuriuos Pr. Mašioto ir kitų autorių kūrinius. Iš antros, — jis aiškiai pasisakė prieš pažangesnės minties bei turinio knygą ir rekomendavo mokyklų bibliotekoms netgi menkaverčius literatūros kūrinius, jeigu jie buvo religinės ar nacionalistinės krypties. Pavyzdžiui, recenzuodamas K. Jasiūkaičio vaizdelius „Ant bulvaro“, J. Tumas-Vaižgantas pažymėjo: „... Tegaliu

²⁴ Brazaitis J. 1935 m. jaunimo literatūra. — „Rytas“, 1936, saus. 4.

²⁵ LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1289, l. 107.

²⁶ Komisijos rašte B. Cėsniai rašoma: „Tamsta esti žiūrėjęs p. Mickeliūno išverstą Tisandje knygą „Mokslo kankiniai“. Knygų tikrinimo Komisija prašo Tamstą pareikšti raštu savo nuomonę dėl šio veikalų tinkamumo Lietuvos mokyklų knygynams taip mokslo, taip religijos atžvilgiu.“ — LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1248, l. 69.

²⁷ VVU MB Rankr. sk., f. 334, l. 1—176.

griežtai pasakyti: mokiniams bus geriau, apsiėjęs be šitokios lektūros, nes šios, kaip ir daug kitų K. Jasiukaičio vaizdėlių, parašyti erotomaniškai, socialistiškai ir antireligiškai“²⁸. Ši K. Jasiukaičio knyga komisijos buvo pripažinta netinkama, nenurodant motyvų, tačiau jie atvirai išdėstyti J. Tumo recenzijoje. Išaiškėja ir kitų indeksuotų knygų likimo priežastys. Antai Br. Vargšo „Katoržninkas“ ir „Tėvynė“ vertinami kaip „pilni pesimizmo, užnuodytos dvasios“²⁹. Recenzentas pažymėjo, kad „mokiniam skaityti tokie dalykėliai per anksti; jiems reikia šviesių vaizdų. Tai knygpalaikė neleistina į knygynus“³⁰. Tačiau J. Tumas-Vaižgantas pasirodė labai nuolaidus religinės dvasios kūriniams. Pažymėjęs, kad verstinese kunigo Smito apysakaitėse „Rožių kerai“ (1924) „tikros kūrybos nėra“, „moralas plikas“, „siužetai vienodi“, jis daro išvadą, kad vis dėlto „knygelė nekenksminga, o religingai jaunuomenei gali dar pakelti ūpą. Taigi knygelė pavelytina laikyti“³¹. Klasinis, šio neretai tolerantiško recenzento nusiteikimas visiškai įveikė bet kokius estetinius ar meninius motyvus. Tai matyti ir iš to, kad J. Tumas-Vaižgantas labai teigiamai atsiliepia apie A. Jakšto surinktą bei sulietuvinatą pasakojimą „Svetimos gėlės. Pasakojimai-mažmožiai“ (1923). Nurodoma, kad tie kūrinių paimti „krikščionių etika“ ir jų mintis „be galo kilni, idealinga, artima Kristui ir labai toli reginti. Reta knyga gali duoti tiek sveikos medžiagos protui ir širdžiai, kiek šis rinkinėlis svetimųjų gėlių. Ji abiem rankom rekomenduotina moksleivių veikalui“³². J. Jablonskis minimą A. Jakšto paruoštą knygelę yra įvertinęs griežtai kritiškai, kaip nervingo politiko pamokslėlius, parašytus archaika kalba, ir perspėjęs, jog kaip tik nuo tokių knygų „turi būti ir saugojama mokykla“³³.

Su recenzentų pagalba komisijos priimti sprendimai dėl knygos ar rankraščio buvo galutiniai, o aprobatas galiojo tikrai vienai knygos laida: norint ją išleisti pakartotinai, ji vėl turėjo praeiti visą komisijos patikrinimą. Taigi, knyga, skirta vaikams, visą laiką buvo komisijos priežiūroje ir kontrolėje.

Vaikų knygą ir apskritai mokyklai skirtą literatūrą leidžiančios leidyklos ir atskiri autoriai patys pateikdavo šiai komisijai jų išleistus arba ruošiamus leisti kūrinius. Komisijos sprendimo negalėjo išvengti jokia leidykla ir autoriai, jeigu jie norėjo, kad jų išleistos knygos pasiektų mokyklų bibliotekas. Kai kurie autoriai, žinomi kaip demokratiniai, antifasistinių pažiūrų žmonės, buvo priversti savo kūrinius pateikti komisijai slapyvardžiais. P. Cvirka savo pirmuosius prozos kūrinius vaikams („Rai niukai“) įteikė komisijai K. Geručio slapyvardžiu, nes, rašo J. Būtenas, „duoti rankraštį minėtajai komisijai tikrinti su Cvirkos pavarde buvo aiškiai rizikinga: kad ir tinkamiausia, vistiek [jos] nepripažintų, nes bolševiko, kaip jau tuomet jį mėgdavo vadinti, parašyta“³⁴.

Knygų leidimo bendrovės buvo suinteresuotos komisijos aprobatu, nes tokios knygos galėjo būti leidžiamos 2–3 tūkstančių egzempliorių tiražu mokyklų bibliotekoms. Tai apsimesdavo ir knygų autoriams, ir leidėjams. Be to, leidyklos siekė, kad komisijos neigiami sprendimai dėl atskirų knygų vėl būtų peržiūrimi ir išleistai knygai atidarytas kelias. Pavyzdžiui, „Kultūros“ bendrovė 1926 m. birželio 30 d. su pareiškimu krei-

²⁸ VVU MB Rankr. sk., f. 334, f. 1.

²⁹ Ten pat, l. 33.

³⁰ Ten pat.

³¹ Ten pat, l. 49.

³² Ten pat, l. 48.

³³ Jablonskis J. Raštai. T. 2, K., 1933, p. 346.

³⁴ Būtenas J. Kaip Petras Cvirka rašė.—Kn.: Knyga apie Petrą Cvirką. V. 1949, p. 216.

pėsi į švietimo ministeriją, prašydama, kad knygų tikrinimo komisija iš naujo peržiūrėtų anksčiau uždraustas bendrovės knygas³⁵.

Knygų peržiūrėjimo bei jų patikrinimo tvarka turėjo svarbią įtaką ne tik tai bibliotekų komplektavimui, bet ir leidybinei veiklai. Nors kai kurie komisijos sprendimai dėl atskirų knygų ar leidinių, kaip minėta, buvo padiktuoti teisingų pedagoginių bei literatūrinių, ypačingai kalbinių, sumetimų ir turėjo teigiamą reikšmę, tačiau pagrindinės komisijos veiklos tendencijos buvo paremtos buržuazinio reakcinio auklėjimo interesais ir tikslais.

Be knygų tikrinimo komisijos, mokyklų bibliotekos, ypač fašistinės diktatūros metais, buvo kontroliuojamos ir kitais būdais. Antai 1935 m. valsčių viršaičiai ir miestų burmistrai įpareigojami apskričių valdyboms siųsti mokyklų bibliotekų knygų sąrašus, iš kurių būtų matyti, kokios knygos jose yra³⁶. O savo ruožtu apskričių valdybos tokius sąrašus siųsdavo švietimo ministerijai ir kitoms oficialioms buržuazinės valdžios įstaigoms.

Mokyklų ir apskritai vaikus aptarnaujančių bibliotekų fondų komplektavimui didelę įtaką turėjo bažnytinė kontrolė. Jau 1922 m. įvykusiame švietimo ministerijos surengtame pasitarime dėl pradinių mokyklų bibliotekų steigimo dalyvavo ir bažnyčios atstovas. Kadangi į pasitarimui pateiktą mokyklų bibliotekoms rekomenduojamų knygų sąrašą nebuvo įtrauktos religinio turinio knygos, tai tokios literatūros sąrašą sudaryti pavesta dalyvavusiam pasitarime kunigui³⁷. Vadinasi, pradėjus komplektuoti mokyklų bibliotekų fondus, buržuazinės valdžios įstaigos pasitelkė ir kunigus. Jie aktyviai vykdė ir kitus švietimo ministerijos nurodymus „apvalyti“ mokyklų bibliotekų fondus. Kunigai sudarinėdavo brauktinų iš mokyklų bibliotekų knygų sąrašus³⁸. Dvasininkai po 1926 m. fašistinio perversmo parėmė reakcines tautininkų diktatūros priemones, šalinant pažangesnę knygą iš bibliotekų. Kai fašistinė vyriausybė 1927 m. uždraudė visose mokyklose laikyti „Kultūros“ bendrovės leidinius bei žurnalus „Kultūra“, „Mokykla ir gyvenimas“, Lietuvos katalikų bažnyčios vadovybė taip pat ėmėsi atskirų cenzūros priemonių. Telšių vyskupas savo ganytojiškame rašte visų šventųjų dienai 1927 m. apie knygų ir laikraščių skaitymą³⁹ griežtai uždraudė skaityti bet kokią knygą, kurioje nėra pažymėtas bažnyčios leidimas ir, visų pirma, „Kultūros“ leidinius, kurie kvalifikuojami kaip priešingi katalikų tikėjimui.

³⁵ LTSR MA bibliotekos rankraštynas, f. 62, l. 3. „Kultūros“ bendrovės pareiškimas nebuvo apsvarstytas, nes tuoj pat po fašistinio perversmo, 1927 m. sausio mėn., jos knygos iš viso buvo uždraustos.

³⁶ LTSR CVA Šiaulių filialas, f. 7, ap. 1, b. 3627, l. 1.

³⁷ „Lietuvos mokykla“, 1922, Nr. 4/5, p. 197–198.

³⁸ LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1289, l. 125.

³⁹ Rašte, be kita ko nurodyta: „... Jei knygos kalba apie tikėjimo ir dorovės dalykus; jei tai yra Bažnyčios istorija, o tose knygose pirmame lape nėra Bažnyčios (Sv. Tėvo ar Vyskupo) leidimo, tai aišku, kad tokių knygų skaityti negalima. Jei knygos tartum mokslinės užgaulioja ar kovoja su katalikų tikėjimu, tai aišku, kad tai yra nuodai, ir jų imti negalima.“

Kaip kad užsieniuose, taip ir pas mus yra įsikūrusi draugija leisti knygoms, priešingoms Katalikų tikėjimui. Ta draugija, turinti vyriausiąją savo buveinę Šiauliuose, vadinasi „Kultūros draugija“. Jos tikslas tariamai šviesti žmones, bet iš tikro — tai įbairurinti katalikams jų tikėjimas, atitraukti nuo bažnyčios. Todėl visi „Kultūros draugijos“ leidiniai yra katalikui pavojingi, ir jų skaityti negalima...“

Katalikui reikia žiūrėti, kas laikraštį leidžia. Jei jį leidžia bet kuri kairioji — vis tiek ar jinaį būtų liaudininkų ar socialdemokratų, ar komunistų — partija, tai, katalike, žinok, kad tas laikraštis ar aiškiai, ar neaiškiai eina prieš Tavo tikėjimą, prieš Tavo bažnyčią, ir tu neprivalai jo nė preneruoti, nė pirkti, nė skaityti; privalai net į savo namus neįsileisti. Kitaip darydamas, padėtum savo priešininkui, eitum prieš savo tikėjimą ir savo Bažnyčią.— Telšių vyskupo ganytojo (J. Staugaičio) raštas apie knygų ir laikraščių skaitymą. Telšiai, 1927, 8 p.

Dvasininkijos veikla, cenzūruojant mokyklų bibliotekas, ypač sustiprėjo, fašistinei vyriausybei sudarius konkordatą su Vatikanu 1927 m. Konkordatas įtvirtino bažnyčios teises mokykloje ir vaikų auklėjime. Tuo pasinaudodami, kunigai pradėjo tiesiog reikalauti iš mokyklų vadovų neįsileisti į bibliotekas nekatalikiškos dvasios leidinių. Buvo nemaža atsitikimų, kad atsiųsti tokie leidiniai ar laikraščių numeriai buvo konfiskuojami, plėšomi ir nepatekdavo netgi į moksleivių-prenumeratorių rankas⁴⁰. Kunigai įskundinėjo mokytojus ir mokinius dėl pažangiosios literatūros skaitymo. Antai iš Ylakių vidurinės mokyklos (progimnazijos) direktoriaus pareigų buvo atleistas pažangus mokytojas M. Untulis. Kapelionas R. Kuodys nurodė, jog matęs mokinį Smaizį turint N. Rubakino knygą, kuri esanti priešikiybinė ir net priešvalstybinė⁴¹. Kaip matome, bažnyčios atstovai nesidrovėjo priemonių, kad išlaikytų savo kontrolėje vaikų knygą.

Bažnytinei bei klerikalinei vyresnybei kuo toliau, tuo labiau rodėsi, kad fašistinė vyriausybė nepakankamai kontroliuoja knygų leidimą ir bibliotekų kompleksavimą. Lietuvos katalikų sąjunga 1931 m. spalio 17 d. rašte švietimo ministrui nurodė, kad „dabar veikiančiais įstatymais moksliško turinio knygas tikrina tuo reikalu prie Švietimo ministerijos įsteigta Knygų tikrinimo komisija, politiniu žvilgsniu knygas, brošiūras ir spaudą tikrina cenzūra, gi dailiosios literatūros knygų priežiūra pavesta apskričių viršininkams, kuriems įstatymas duoda teisę netinkamų knygų platinimą sustabdyti“⁴². Tačiau, Lietuvos katalikų sąjungos centro valdybos įsitikinimu, dailiosios literatūros leidimo priežiūros tvarka esanti netikslī ir reikalinga pertvarkymo. Tas pertvarkymas turėjo pasireikšti tuo, kad apskričių viršininkų teisė peržiūrėti dailiosios literatūros leidimą būtų pavesta, „susitarus su dvasiškaja vyriausybe, esančiai prie Švietimo ministerijos knygų tikrinimo komisijai, reikiamai ją perorganizavus“⁴³. Siūloma komisijai tikrinti ne tik išleidžiamas knygas, bet ir visas anksčiau pasirodžiusias, o pripažintas netinkamomis — uždrausti pardavinėti⁴⁴. Švietimo ministras šį raštą nusiuntė vidaus reikalų ministerijai išaiškinti, „kiek galima būtų šis reikalas sutvarkyti“⁴⁵. Vidaus reikalų ministerija, atsakydama į šį raštą, pažymėjo, kad yra paruoštas spaudos įstatymo projektas⁴⁶.

Apie panašios komisijos reikalingumą, kuri tikrintų mokyklose esamų knygų sąrašus ir cenzūruotų mokykloms perkamas knygas, 1936 m. rašė ir klerikalinis dienraštis „XX amžius“. Buvo reikalaujama, kad šioje komisijoje būtų ir kunigas. Taip klerikalai su savo obskurantiškais ir reakciniais pasiūlymais stengėsi visiškai pajungti mokyklų bibliotekų kompleksavimą savo tikslams. Jie stengėsi išsikvoti savo kontrolei ir religinei literatūrai išskirtinę vietą mokyklų bibliotekose. Per mokyklų kapelionus ir kunigus bei klerikalius pedagogus religinio turinio literatūra pasiekdavo mokyklų bibliotekas. Tai pažymėjo ir komunistinė spauda⁴⁷. Klerikalų skverbimąsi į mokyklų bibliotekas nurodė ir to meto pedagogai. „Visos mūsų mokyklos,— prisimena V. Ruzgas,— per kapelionus buvo verste užverstos marijonų vienuolyno ir šv. Kazimiero draugijos leidiniais, kuriuose buvo labai gausu neapykantos laisvamaniams mokytojams, mo-

⁴⁰ „Moksleivis“, 1936, Nr. 4, p. 121—122.

⁴¹ „Mokykla ir gyvenimas“, 1928, Nr. 3, p. 39.

⁴² LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1252, l. 46—50.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Ten pat.

⁴⁷ „Balsas“, 1929, Nr. 6, p. 287.

kinių tėvams ir patiems mokiniams“⁴⁸. Klerikalų šeimininkavimą mokyklų bibliotekose rodo ir mokytojo K. Monkevičiaus atsiminimai⁴⁹.

Valstybės ir bažnyčios vykdomas vaikų knygos tikrinimas ir cenzūravimas lėmė mokyklų bibliotekų komplektavimo kryptį ir turinį. Neatsitiktina, kad už mokyklų bibliotekų ribų dažnai liko didelė dalis tuometinės pažangesnės minties literatūros. „... Fašistų knygynuose... knygos išsijojamos ir išvėtomos“, — rašė 1938 m. Lietuvos komunistai savo atsišaukime į Amerikos lietuvių jaunimą⁵⁰.

Tačiau pabrėžtina, kad, Komunistų partijos remiami, pažangieji visuomenės sluoksniai protestavo prieš pažangiosios knygos persekiojimą ir jos ujamą iš mokyklų bibliotekų. Antai prieš fašistinės valdžios reakcinį aktą, uždraudusį „Kultūros“ leidinius, protestavo Kauno universiteto studentų organizacijos. Bendrame jų pasitarime 1927 m. kovo 25 d. priimtoje protesto rezoliucijoje⁵¹ buvo pažymėta, kad švietimo ministras, remdamasis siaurais partiniais interesais, išgujo iš mokyklų bibliotekų visus Mokytojų profesinės sąjungos ir „Kultūros“ leidinius ir net R. Tagorės, V. Šekspyro, O. Valdo, G. Velso, A. Vienuolio ir kitų raštus. Rezoliucijoje nurodoma, jog nuo spaudos užgniauzimo einama į tai, kad uždraudžiami ir kultūrinį darbą mokyklose vystę kultūros būreliai. Studentai reikalavo, „kad būtų leista laikyti mokyklų knygynuose „Kultūros“ bendrovės ir kiti po gruodžio 17 d. uždrausti anksčiau buvę legalūs leidiniai“⁵². Studentų rezoliucija atspindėjo pažangiųjų jėgų pasipiktinimą šiuo fašistinės valdžios aktu.

Pažangūs mokytojai taip pat nevykdydavo švietimo ministerijos nurodymų dėl mokyklų bibliotekų „valymo“ ir kitų cenzūrinių priemonių⁵³. Antiklerikaliniai mokytojų sluoksniai rodė aiškų nepasitenkinimą bažnyčios ir jos atstovų kišimusi į bibliotekų fondų komplektavimą. Tas nepasitenkinimas persiduodavo ir moksleiviams bei apskritai jaunimui. Pažangieji mokytojai bei mokiniai vis drąsiau reikalavo nuimti indeksus nuo pažangiųjų knygų, nebekimšti į bibliotekas menkavertės bei religinės literatūros, o sudaryti jų fondus iš geriausiųjų kūrinių. Pavyzdžiui, Biržų apylinkės jaunuoliai protestavo prieš jų bibliotekos komplektavimą reakcinio, religinio turinio knygomis. Jie reikalavo sudaryti biblioteką iš M. Gorkio, R. Rolano, A. Venclovos, P. Cvirkos ir kt. pažangių rašytojų knygų⁵⁴.

Spaudos puslapiuose pasigirdavo taip pat nepasitenkinimo ir kritikos, liečiančios knygų tikrinimo komisijos veiklą. Išreiškiamas abejojimas jos sprendimais⁵⁵. Keliamas reikalavimas, kad knygos būtų recenzuojamos viešai, o komisijos sprendimai — svarstomi ir diskutuojami⁵⁶. Tokie faktai rodė, kad pažangiosios jėgos priešinosi buržuazinės valdžios bei bažnyčios institucijų vykdomai bibliotekų komplektavimo politikai. Ir čia būtina pabrėžti, jog netgi ir griežtai kontroliuojamose tų mokyklų bibliotekose buvo pažangios demokratinės vaikų literatūros bei mokslinio ir visuomeninio pobūdžio leidinių. Demokratinę pradinųjų mokyklų bibliotekų fondų dalį sudarė Pr. Mašiotų, P. Cvirkos, K. Jakubėno, K. Binkio

⁴⁸ „Mokykla ir gyvenimas“, 1940, Nr. 7, p. 195.

⁴⁹ Monkevičius K. Gyvenimas buvo tamsus.—„Tarybinis mokytojas“, 1957, spalio 31.

⁵⁰ Amerikos lietuvių jaunimui. Brangūs tautiečiai!—LKP atsišaukimai. T. IV, V., 1963, p. 681.

⁵¹ Studentų rezoliucija.—„Darbininkų jaunimas“, 1927, Nr. 2, p. 13.

⁵² Ten pat.

⁵³ LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1289, l. 155.

⁵⁴ „Darbininkų-valstiečių jaunimas“, 1939, rugs. 1.

⁵⁵ Pagaraitis M. Mokyklos be literatūros — ir kas iš to?—„Pradai ir žygiai“, 1926, Nr. 8, p. 213—215.

⁵⁶ LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1242, l. 5—6.

ir kitų autorių vaikams skirti kūriniai. Be to, mokyklų bibliotekose buvo ir buržuazinės valdžios oficialiai uždraustų knygų. Pavyzdžiui, 1924 m. Viekiškių progimnazijos bibliotekoje būta eilės knygų, kurios nagrinėjo visuomeninio gyvenimo klausimus iš materialistinės pasaulėžiūros bei socializmo pozicijų⁵⁷. Iš Skapiškio progimnazijos bibliotekos (1924) švietimo ministerija išėmė taip pat nemažą pluoštą mokslo populiarinimo ir netgi grožinės literatūros kūrinių, kurie sudarė pažangiosios literatūros fondus toje bibliotekoje⁵⁸. Šiaulių apskrities Papilės pradinės mokyklos bibliotekoje iki 1928 m. pradžios buvo tokios knygos, kaip Lunkevičiaus „Žemės istorija“ bei leidiniai „Historija minties laisvės“, „Socialistinis ir kapitalistinis ūkis“ ir kt.⁵⁹ Šie faktai leidžia daryti išvadą, jog mokyklų, jų tarpe ir pradinių, bibliotekų fonduose ilgą laiką buvo buržuazinei reakcinei auklėjimo ir mokymo programai priešiški leidiniai. Nepaisant persekiojimų, atskiros pažangaus visuomeninio turinio knygos tose bibliotekose pasiliko ir fašistinės diktatūros metais.

Straipsnyje aptarti kai kurie mokyklų bibliotekų fondų komplektavimo klausimai leidžia padaryti keletą bendrų išvadų. Visų pirma, mokyklų bibliotekų fondų komplektavimas atskleidė šioje srityje pasireiškusius dviejų kultūrų, dviejų ideologijų — pažangiosios ir reakcinės — susidūrimus ir kovą. Buržuazinės valdžios ir katalikų bažnyčios institucijos, atkakliai ir priekabiausiai cenzūravusios kiekvieną iš mokyklų bibliotekas siunčiamą knygą, sunkino pažangios, demokratinės vaikų literatūros kelią į skaitytoją. Tačiau pažangieji, opoziciškai buržuazinei valdžiai nusiteikę visuomenės sluoksniai kovojo už mokyklų bibliotekų fondų sudemokratinimą, prieš reakcinį jų pobūdį. Pažangiųjų visuomenės jėgų kova už mokyklų bibliotekų fondų sudemokratinimą, prieš buržuazinės valdžios ir klerikalinių bei nacionalistinių visuomenės sluoksnių vykdomą reakcinę politiką šioje srityje sudarė pažangiąsias lietuvių pedagogikos bei bibliotekininkystės tradicijas.

Vilniaus Valst. universitetas
Bibliotekininkystės katedra

[teikta
1964 m. gruodžio mėn.

ВОПРОСЫ КОМПЛЕКТОВАНИЯ ШКОЛЬНЫХ БИБЛИОТЕК В ПЕРИОД БУРЖУАЗНОГО ГОСПОДСТВА В ЛИТВЕ

Г. РАГУТЕНЕ

Резюме

В статье освещаются вопросы комплектования преимущественно библиотек начальных школ. Формирование фондов этих библиотек определялось рядом условий общественно-политической, педагогической и литературной жизни того времени.

⁵⁷ Kunigo Gasiūno sudarytame indeksuoti skirtų šios mokyklos bibliotekos knygų sąrašė įtraukti tokie leidiniai: „K. Marks“ (galima manyti, kad tai bus buvusi knyga „K. Marksas. Jo gyvenimas, raštai ir darbai“, Tiltė, 1908. 32 p.), J. Barzdylas (J. Bičiūno) knygelė „Apsireiškimai iš žemės gyvenimo“, J. Baltrušaičio „Kaip žmogus ant žemės atsirado“, S. Matulaičio versta B. S. (B. Sviderskio) „Darbas ir kapitalas“ ir kt., iš viso 12 knygų, kurios vienu ar kitu būdu lieti ir sprendė politinio ir visuomeninio gyvenimo klausimus.— LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1289, l. 155.

⁵⁸ Pvz., P. Avizonio knyga „Žemė ir žmogus“ indeksuota dėl to, kad „per greitas išvados apie daiktus mažai ištirtus“; knyga „Vienuolio disputas su rabinu“— dėl to, jog „įtraukia vaikus į nereikalingus religinius ginčus“ ir pan.— LTSR CVA, f. 391, ap. 4, b. 1289, l. 126.

⁵⁹ LTSR CVA Šiaulių filialas, f. 7, ap. 1, b. 2626, l. 204.

Органы буржуазной власти и католической церкви стремились взять в свои руки весь контроль над литературой, которой комплектовались школьные библиотеки. Каждая книга, направляемая в школьную библиотеку, была подвергнута тщательной цензуре со стороны правившей буржуазии и духовенства. В статье дается характеристика деятельности Комиссии по проверке книг и учебных пособий при Министерстве просвещения, которая существовала в Литве с 1924 до 1940 года. В деятельности этой комиссии ярко отразилась политика буржуазной власти и реакционных слоев буржуазного общества в области просвещения в целом и комплектования школьных библиотек в частности. В статье показывается также борьба прогрессивных общественных сил против реакционной линии в комплектовании библиотечных фондов, за демократизацию их содержания. Эта борьба, не утихавшая во все годы буржуазной диктатуры в Литве, составляет важную прогрессивную традицию литовской педагогики и библиотековедения.
